

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

М. Й. Варій
В. Л. Ортинський

ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ І ПЕДАГОГІКИ

2-ге видання, виправлене та доповнене

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
“Центр учбової літератури”
2009

УДК 159.9(075) + 37(075)

ББК 88.3я7 + 74.00я7

В 18

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4/18-Г-1226 від 01.12.2006)*

Рецензенти:

Москалець В. П. – доктор психологічних наук, професор;

Рибалка В. В. – доктор психологічних наук, професор.

Варій М. Й. Основи психології і педагогіки: *навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.]*/М. Й. Варій, В. Л. Оргинський – [2-ге вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 376 с. – ISBN 978-966-364-819-4

Навчальний посібник призначено для студентів вищих навчальних закладів.

У навчальному посібнику висвітлено головні аспекти загальної психології, основи психології конкурентоспроможної особистості, певні соціально-психологічні аспекти груп і спілкування, а також основи педагогіки.

УДК 159.9(075) + 37(075)

ББК 88.3я7 + 74.00я7

ISBN 978-966-364-819-4

© Варій М. Й., Оргинський В. Л. 2009.

© Центр учбової літератури, 2009.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
Частина перша. ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ	8
Глава 1. ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ, МЕТОДИ І ГАЛУЗІ ПСИХОЛОГІЇ	8
1.1. Основні підходи до визначення історичних етапів розвитку психологічної науки	8
1.2. Предмет і завдання сучасної психології	9
1.3. Методи психології.....	12
1.4. Галузі психології	18
Глава 2. ЦЕНТРАЛЬНА НЕРВОВА СИСТЕМА ЛЮДИНИ	22
2.1. Структура і функціонування центральної нервової системи людини.....	22
2.2. Мозок, людська психіка і психічне в єдності світу.....	28
Глава 3. ОСОБИСТІСТЬ ТА ЇЇ ПСИХІКА	35
3.1. Людина як багатосистемне явище	35
3.2. Сутність людської психіки і психічного	37
3.3. Багаторівневість психіки.....	40
3.4. Багатосистемність психіки	44
3.5. Концепція психоенергетичної цілісності особистості	46
Глава 4. БІОПСИХІЧНА, МЕНТАЛЬНО-ПСИХІЧНА І ПІДСТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ «СВІДОМІСТЬ-САМОСВІДОМІСТЬ»	50
4.1. Біопсихічна підструктура особистості	50
4.2. Ментально-психічна підструктура особистості	56
4.3. Підструктура особистості «свідомість-самосвідомість»	59
Глава 5. ІНТРАІНДИВІДУАЛЬНА ПІДСТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ: ЧУТТЄВИЙ РІВЕНЬ ПІЗНАННЯ І ПАМ'ЯТЬ	65
5.1. Поняття інтраіндивідуальної підструктури особистості	65
5.2. Відчуття	66
5.3. Сприйняття	71
5.4. Поняття пам'яті	75
5.5. Процеси пам'яті	77
5.6. Різновиди пам'яті	81
5.7. Індивідуальні особливості пам'яті	85
Глава 6. АБСТРАКТНИЙ РІВЕНЬ ПІЗНАННЯ ТА УВАГА	90
6.1. Мислення	90
6.2. Розумові дії та операції мислення	91
6.3. Форми мислення та його різновиди	92
6.4. Індивідуальні особливості мислення	96
6.5. Мислення та інтелект.....	97
6.6. Уява.....	99
6.7. Увага.....	104
Глава 7. ЕМОЦІЇ ТА ПОЧУТТЯ	110
7.1. Розуміння емоцій та почуттів	110
7.2. Характеристика різних видів емоційного реагування	112
7.3. Функції емоцій у керуванні поведінкою та діяльністю	117

7.4. Характеристика різних емоцій.....	120
7.5. Фрустраційні емоції	123
7.6. Комунікативні емоції.....	125
7.7. Інтелектуальні емоції	126
7.8. Характеристика різних почуттів.....	128
Глава 8. ПСИХІЧНІ СТАНИ.....	136
8.1. Сутність психічних станів	136
8.2. Класифікація психічних станів	137
8.3. Особливості психічних станів	138
8.4. Фізіологічні основи і зовнішні вияви психічних станів.....	139
8.5. Психічні стани особистості в різних ситуаціях життєдіяльності	141
8.6. Шляхи подолання страху	146
Глава 9. ВОЛЯ.....	149
9.1. Поняття волі та її функцій	149
9.2. Типи критеріїв волі та локус контролю. Вольові дії.....	150
9.3. Фази та ознаки вольових дій, їх стимулювання	151
9.4. Вольові якості.....	155
Глава 10. ЗДІБНОСТІ.....	159
10.1. Поняття здібностей та їхнього розвитку.....	159
10.2. Види здібностей	159
10.3. Розвиток здібностей.....	161
Глава 11. СОЦІОПСИХІЧНА ПІДСТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ.....	164
11.1. Досвід.....	164
11.2. Характер.....	165
11.3. Спрямованість	170
Глава 12. ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	178
12.1. Поняття діяльності	178
12.2. Психологічна структура діяльності.....	178
12.3. Рухи і дії.....	180
12.4. Знання, навички і вміння	181
12.5. Основні види діяльності.....	186
Глава 13. СПІЛКУВАННЯ.....	192
13.1. Поняття спілкування та його види.....	192
13.2. Функції і труднощі спілкування	198
Глава 14. ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ГРУП.....	206
14.1. Поняття соціальних груп, їхня класифікація.....	206
14.2. Великі соціальні групи	208
14.3. Малі соціальні групи	210
Глава 15. СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ВИРОБНИЧИХ СПІЛЬНОТ	224
15.1. Соціально-психологічні особливості виробничих спільнот під час переходу до ринкових відносин	224
15.2. Основи психології менеджменту.....	230
Глава 16. РОЗВИТОК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОЇ ОСОБИСТОСТІ ТА ЖИТТЄВІ КРИЗИ	237
16.1. Розуміння поняття «конкурентоспроможна особистість»	237
16.2. Психологічні основи розвитку інтегральних характеристик конкурентоспроможної особистості.....	239
16.3. Життєві кризи особистості	245

16.4. Типи криз особистості	246
Частина друга. ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ	
Глава 17. ПЕДАГОГІКА ЯК НАУКА.....	256
17.1. Предмет педагогіки, її завдання	256
17.2. Методологічне підґрунтя педагогіки.....	260
17.3. Методика і методи педагогічного дослідження	264
Глава 18. ОСВІТА	275
18.1. Освіта в соціокультурному вимірі.....	275
18.2. Моделі освіти в сучасному світі.....	280
18.3. Характеристика педагогічного процесу.....	282
Глава 19. ОСНОВИ ДИДАКТИКИ.....	289
19.1. Розуміння дидактики	289
19.2. Закономірності навчання	291
19.3. Принципи навчання.....	293
19.4. Види і стилі навчання	300
Глава 20. МЕТОДИ І МЕТОДИЧНІ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ	307
20.1. Поняття методів і прийомів навчання.....	307
20.2. Вибір методів навчання.....	309
20.3. Типи навчання	312
20.4. Вибір типу навчання	321
20.5. Форми організації навчання.....	323
20.6. Концепції навчання	329
Глава 21. ОСВІТНІЙ ПРОСТІР ТА УКРАЇНА.....	333
21.1. Освітній світовий простір.....	333
21.2. Україна в освітньому світовому просторі	336
Глава 22. ВИХОВАННЯ.....	339
22.1. Сутність виховання.....	339
22.2. Людина як предмет виховання	341
22.3. Способи виховного впливу на людину.....	346
22.4. Типи виховання	349
22.5. Моделі й стилі виховання.....	352
22.6. Виховні системи.....	359
Глава 23. ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ, СОЦІАЛІЗАЦІЇ І ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ	364
23.1. Розвиток і соціалізація особистості як педагогічна проблема	364
23.2. Виховання і формування особистості.....	367
23.3. Самовиховання в структурі процесу формування особистості.....	372

ПЕРЕДМОВА

На цьому етапі розвитку українського суспільства, коли відбуваються глобальні зрушення у свідомості громадян, зростає значення психолого-педагогічних знань.

У нинішніх умовах психологія стала невід'ємною складовою професійної підготовки фахівців усіх спеціальностей вищої кваліфікації. Психологічні знання, навички і вміння є важливим засобом досягнення професійних успіхів, особливо у галузях, які торкаються проблем «людина – людина», а також забезпечення гармонійного розвитку своєї особистості й психічного здоров'я.

Хіба можна сьогодні уявити, наприклад, хорошого педагога, управлінця, менеджера, політика, правоохоронця, бізнесмена, продавця без глибоких психологічних знань, навичок і вмінь спілкуватися, вести ділові переговори, впливати на людей і людські спільноти, розуміти їхні наміри, бажання і цілі, «читати» за експресією обличчя емоції та почуття, які їх охоплюють, грамотно керувати людьми в колективах? Безумовно, ні!

Психологія – одна з наук про людину, людські спільноти, їхнє життя й діяльність. Вона вивчає закономірності, механізми, умови, чинники та особливості розвитку й функціонування психіки, її взаємодію з внутрішнім і зовнішнім психічним, а також сутність і зміст останніх.

У наш час психологія одержала змогу подальшого наукового продуктивного розвитку в різних напрямках. Які особливості психології як науки?

По-перше, психологія – наука про найскладніше явище – психіку, яке людство ще до кінця не вивчило й не усвідомило, про внутрішнє і зовнішнє психічне та їхню взаємодію.

По-друге, психологія є однією з наймолодших наук. Умовно її наукове становлення пов'язують з 1879 роком, коли німецький психолог В. Вундт створив першу у світі Лабораторію експериментальної психології при університеті м. Лейпциг. Однак у практичній площині психологія є однією із найдавніших, оскільки її застосовували ще в сиву давнину, коли наші пращури готувалися до полювання, війни тощо. У кожному племені, фактично, були свої психологічно досвідчені представники – старійшини, віщуни, ворожбити, шамани, пророки, чаклуни, ясновидці та ін.

По-третє, наукова психологія відрізняється від побутової, народної і релігійної, тому що використовує більш фундаментальний і різноманітний інструментарій для здобування знання, прагне до узагальнень, дає змогу побачити загальні закономірності розвитку особистості й групи. Наукові знання є не інтуїтивними, а більш раціональними й усвідомленими. Отже, наукова психологія володіє унікальним фактичним матеріалом, недоступним жодному іншому носію.

По-четверте, психологія є наукою розгалуженою, оскільки має десятки галузей.

По-п'яте, психологія має унікальне практичне значення для будь-якої людини та діяльності.

Педагогіка як наука, підґрунтя якої заклали древні філософи – «як науки про виховання дітей», пройшла тривалий шлях історичного розвитку. За цей час накопичено значний теоретичний та емпіричний матеріал, чітко сформувалася тенденція диференціації педагогічних знань з урахуванням специфіки об'єктів виховання.

Нині існує чимало систем навчання й виховання, які охоплюють людей різних вікових груп і професій. Окреслюється концепція безперервної освіти й виховання людини, яка ґрунтується на гуманістичних цінностях суспільства.

Загалом **педагогіка** – це наука про педагогічні закономірності, сутність, принципи, методи і форми навчання, виховання, розвитку і професійної підготовки конкретної людини, колективу в інтересах успішної суспільної діяльності.

Педагогіка виникла з появою перших об'єднань людей для спільної життєдіяльності, оскільки для її здійснення проводили певну підготовку. Але виокремилася вона в окрему галузь лише з накопиченням загальних і спеціальних педагогічних знань.

Педагогіка виявляє найбільш стійкі й істотні зв'язки, залежності між навчанням, вихованням, розвитком і всебічною підготовкою людей та різних соціальних груп. Ці зв'язки й відношення постають як найважливіші й до суспільного життя й для діяльності необхідні умови, які забезпечують ефективність і раціональність навчально-виховної діяльності. Вивчаючи педагогічні аспекти процесу освіти (самоосвіти), навчання, виховання, самовиховання, розвитку, саморозвитку й професійної підготовки людей до певного виду діяльності, педагогіка обґрунтовує їх принципи, методи, форми, рекомендації, правила, прийоми тощо.

У навчальному посібнику розкрито різні підходи, погляди й позиції вчених на те чи інше питання, явище, проблему. Це дає змогу студентам не лише осмислити їх, а й сформуванати широкий психолого-педагогічний кругозір.

Закцентовано увагу на прикладних аспектах психології та педагогіки. Така постановка питання зумовлена тим, що багато проблем у сучасних умовах вимагають психолого-педагогічного розв'язання. Фактично, нині немає таких сфер і галузей, які б не потребували психолого-педагогічних знань. У теперішніх умовах психологія і педагогіка стають продуктивною силою діяльності та невід'ємною частиною соціального, економічного, політичного, громадського, сімейного та особистого життя.

Здійсненню саме такого підходу сприяють структура і логіка цього навчального посібника. Вони передбачають систематичність і послідовність освоєння навчального матеріалу, оптимальність переходу від простих проблем до складніших.